

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
29. Sayı/Issue Aralık/December 2022
Samsun-Türkiye/ Turkey www.dedekorkutdergisi.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut509>

Araştırma Makalesi/ Research Article

Osmanlı Sivil Hayatına Bir Bakış: Bursa'ya Seyahat

An Overview of Ottoman Civil Life: Travel to Bursa

Öz

Mekâna dair izlenimlerin bir tür arşivi olan seyahat yazıları dönemlerine birçok yönden ışık tutar. Devirlerin mekân algısına göre şekillenen bu tür metinlerde dikkat çeken hususlardan birisi de yazarının birikimi veya hayata bakışını dolaylı yoldan göstermesidir. 19. asrın son dönemlerinde bireyin gözünden dünyayı seyretme uğraşı Osmanlıda da meyvesini verir. Sıradan, İstanbul'da ikamet eden bir kişi başka bir şehre seyahatine dair izlenimlerini kaleme almaya layık görür ve yazar. Alfabe değişikliğinin ve devrinde meşhur olamamanın getirdiği olumsuzluklar başta olmak üzere pek çok sebep bu tip eserlerin görülmesini ve değerlendirilmesini uzun bir süre engeller. İbnü'l Celal Sezâi'nin 1890'da yazdığı Bursa'ya Seyahat adlı eseri döneminde tanınan bir isim olmaması sebebiyle Osmanlıca kitapların arasında bugüne kadar beklemiş bir seyahat risalesidir. Sıradan bir Osmanlı genci İbnü'l Celal, hayatında ilk defa İstanbul dışına çıkar ve Bursa'da bir haftalık ikameti süresince burada ziyaret ettiği çeşitli yerleri seyahat notu olarak kaydeder. Bursa'nın 1890'lı yıllarda Osmanlıdaki yerini sivil bir dikkatle işaret eden bu eserde tarih ve tabiat sevgisinin belirgin olması dikkat çeker. Celal Sezai'nin İstanbul'dan Bursa'ya giderken henüz vapurda not almaya başladığı bu gezinin izlenimleri yine İstanbul'a dönerken bindiği vapurda biter. Bu çalışmada, 19. yüzyılın sonlarında Bursa'daki günlük hayata dair yazılan bu eserle, sivil Osmanlı insanının mekân algısında öne çıkan ziyaret yerleri, yeme-içme, giyim, ticaret, tarih ve edebiyat zevkine odaklanılacaktır. Böylelikle dönemin halka ulaşmak isteyen edebiyat anlayışının bu mahfillerde yer almayan birisi tarafından alınması bu metinle örneklendirilmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Seyahat yazıları, İbnü'l Celal Sezai, Bursa'ya Seyahat, 19. yüzyıl Türk edebiyatı.

Abstract

Travel writings, which are a kind of archive of impressions of the place, shed light on their period in many ways. One of the remarkable points in such texts, which are shaped according to the perception of space of the eras, is that the author's knowledge or view of life can be indirectly presented to today's readers. Towards the end of the 19. century an ordinary person who resides in Istanbul finds it worthy to write down his impressions of his trip to another city. Many reasons, especially the negativities caused by the alphabet change and not being famous in its era, prevent the seeing and evaluation of such works for a long time. İbnü'l Celal Sezâi's work named Travel to Bursa, which was written in 1890 is a travel treatise that has waited until today among Ottoman books because it was not a well-known name in its period. An ordinary Ottoman youth, İbnü'l Celal, goes out of Istanbul for the first time in his life and records various places he visited during his one-week stay in Bursa as a travel note. The most striking aspect of this work, which points out Bursa's place in the Ottoman Empire in the 1890s with civil attention, is the evident love of history and nature. Celal Sezai's impressions of this trip, which he started to take notes on the ferry while going from Istanbul to Bursa, ends on the ferry he boarded on the way back to Istanbul. In this study, this work, which was written about the daily life in Bursa at the end of the 19th century, will focus on the places to visit, eating and drinking, clothing, trade, history, and literature. Thus, the reception of the literary understanding of the period that wanted to reach the public by someone who did not take part in these communities will be exemplified by this text.

Keywords: Travel writings, İbnü'l Celal Sezai, Bursa'ya Seyahat, 19. century Turkish literature.

İlknur Tatar Kırılmış*

Sorumlu Yazar Corresponding Author

* Doç. Dr.

OMÜ İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,

Samsun/Türkiye

Elmek: ilknurtatarkirilmis@gmail.com

ORCID: 0000 0003 2155 7062

Makale Geçmişi Article History

Geliş Tarihi: 04.11.2022

Kabul Tarihi: 29.11.2022

E-yayın Tarihi: 30.12.2022

Not Note

Bu makale "Bir Osmanlı Gencinin Gözüyle Bursa'ya Seyahat" başlığıyla XII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu'nda (21-23 Ekim 2020) özeti sunulan metinden geliştirilmiştir.

Atıf/Citation:

Kırılmış Tatar, İ. (2022). Osmanlı Sivil Hayatına Bir Bakış: Bursa'ya Seyahat. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (29), s. 89-99.

Giriş

Mekâna dair izlenimlerin bir tür arşivi olan seyahat yazıları, kendi dönemlerine birçok yönden ışık tutması dolayısıyla farklı disiplinlerin dikkatini üzerine toplar. Devirlerin mekânla ilişkilerine göre şekillenen bu metinlerde dikkat çeken hususlardan birisi de yazarının birikimi veya hayata bakışı hakkında doğrudan bilgi verebilmesidir. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde yer alan ülkeler ve şehirler, devrindeki görüntüleriyle tespit edilirken müellifinin de hayatı alımlama şekli dolaylı yoldan metne dâhil olur. Çelebi, eserini yazma sebebi olarak gösterdiği rüyasında olduğu gibi denizlere yönelik mütalaasını İslâm çerçevesinde yapar:

“Âlemin Yaraticısı'nın hikmeti bu hattın Karadeniz tarafı az acıdır. Akdeniz tarafı acıdır. Boğazhisar'dan dışarıya daha acıdır. Okyanus ise daha fazla acıdır ama Kızıldeniz ki Süveyş denizidir, Allah korusun yılan zehridir. Fakat Karadeniz'in balıkları kadar bu denizin balığı lezzetli değildir. Özellikle İstanbul boğazlarında olan lezzetli balıklar sanki Musa sofrasıdır.” (Dankof; Kahraman; Dağlı, 2003:12)

Alıntıda görüldüğü üzere Evliya Çelebi, seyahat ettiği yerleri İslamî literatürde yer alan benzetmeler ve örneklendirmelerle ifade etmektedir. Türk edebiyatında 19. asrın ikinci yarısından sonra seyahat türündeki eserlerde sayıca bir artış görülür (Asiltürk, 2009: 924). Buna rağmen Ahmet Mithat Efendi, Seyyah Mehmet Emin'in 1878'de İstanbul'dan Orta Asya'ya yaptığı geziyi anlatan çalışmasına yazdığı ön sözde, Osmanlı insanının başka uluslara nazaran daha az seyahat türünde yazdığını belirtir ve bu değerlendirmesini yine kendi eseri *Sayyâdâne Bir Cevelan*'da tekrarlar (Gökyay, 2018: 461). Ahmet Mithat Efendi, bahsi edilen eserinde bu şikâyetinin gerekçesini Türklerin seyahatlerini yazmaya değer bulmadıkları şeklinde yorumlar (2017: 19).

19. yüzyıl ile birlikte bireyin kendi kendisine okuma eylemi giderek zenginleşir. Bu etkileşim, birçok türde olduğu gibi gezi yazılarına da sirayet eder. Mesleği doğrudan yazmakla ilgisi olmayan farklı meslek gruplarından mühendis, asker, denizci, devlet memurları ve hatta öğrenciler gittikleri ülke ve şehirlere dair yazdıkları metinleri birer esere dönüştürürler. 19.yüzyılın ikinci yarısında Hollandalıların Ümit Burnu'na sürgün ettiği Cavalı Müslümanlar, dönemin Osmanlı padişahından bir din görevlisi ister. Bu vazife için Afrika'ya gitmek üzere görevlendirilen Hacı Ebubekir Efendi yanında öğrencisi Ömer Lütfi Efendi'yi de götürür. Öğrenci Ömer Lütfi, hocasına yardımcı olmak için gittiği bu coğrafyaya dair izlenimlerini *Ümit Burnu Seyahatnamesi* adıyla müstakil bir esere dönüştürür (Gökyay, 2018: 462). 1890'lı yılların sonlarında Afrika merkezli seyahatlerin sayısı artar ve bu durum 20.yüzyılın başında da devam eder. O yıllarda birer Osmanlı vilayeti kabul edilen Kuzey Afrika ülkelerine yönelik seyahat yazıları hacim olarak önceki yüzyıllardan bir hayli fazladır (Asiltürk, 2009:966). Seyahat türüne dair oluşturulan literatürde, Anadolu şehirlerinin Afrika veya Avrupa şehirlerine nispeten çok daha az dikkat çektiği veya yazmaya değer bulunmadığı dikkat çeker (Asiltürk, 2009).

Gezi yazılarında başka ülkeler kadar şehirlerin de dikkate alındığı görülür. Namık Kemal'in Londra'ya, Ahmet Mithat'ın birçok Avrupa şehrine, Cenap Şahabettin'in Kahire'ye, Ahmet Rasim'in Sofya'ya dair izlenimleri birer metne dönüşmüştür. Yurt dışında yer alan şehirler kadar Osmanlı sınırları içindeki bazı şehirlerin seyahat yazılarına konu olduğu görülür. 19. yüzyılın henüz başında

Keçecizâde İzzet Molla'nın Keşan'a sürgün edilmesi üzerine yazdığı *Mihnet-keşân*, adından anlaşılacağı üzere zaman zaman müellifinin üzüntülü ruh hâlini yansıtır. Keçecizâde'nin Selimiye Cami ile ilgili tasvirinde tarihe hürmet kadar içinde bulunduğu durumdan kurtulmaya çalıştığı görülür (2018:517).

Anadolu şehirlerine dair gezi yazısı yazarlardan bir diğer isim Direktör Âli Bey'dir. Müellif, 1896'da yayımlanan *Seyahat Jurnalı*'nde, İstanbul'dan Hindistan'a kadar yolda gördüklerini şehirlerin adlarına ayırdığı başlıklarda bazen detaysız bazen de detaylı bir şekilde tespit eder (Kahraman, 2020:77). Direktör Âli Bey'in İzmir'e dair izlenimleri geçiş güzergâhı çerçevesinde kalırken Diyarbakır'a yönelik izlenimleri - şehrin yönetimi, giyim-kuşam, konuşulan diller ve sadece bu bölgede rastlanılan hastalıklara temas etmesi açısından- daha ayrıntılıdır (2018:533-535).

Eğitime dair imkânların zamanla çoğalmasıyla yazma uğraşısı, yüksek rütbeli kişilerin tasarrufu olmaktan çıkar ve sıradan insanların da eser meydana getirebilecekleri bir meşguliyete dönüşür. Osmanlının son yüzyılında, İstanbul'da ikamet eden halktan birisi başka bir şehirdeki seyahatine dair izlenimlerini kaleme almaya layık görür ve bunu yayınlamayı düşünür. Alfabe değişikliği ve devrinde meşhur olamamanın getirdiği olumsuzluklardan etkilenerek bugüne kadar isminden bahsedilmeyen bu tür eserlerden birisi İbnü'l Celal Sezâi'nin 1887'de yazdığı 1890'da yayınladığı *Bursa'ya Seyahat* adlı seyahat risalesidir. Bursa'ya dair çalışmalarda adı geçen İbnü'l Celal Sezai'nin kendisine dair herhangi bir açıklama bulamadık (Öcalan 2004: 37). *Bursa'ya Seyahat*'in nüshaları Milli Kütüphane, Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Koleksiyonu ve İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı kataloglarında bulunmaktadır. *Bursa'ya Seyahat*, devrinin dil özelliklerinin yanı sıra mekâna bakışında müellifinin birikimini göstermesi açısından dikkate değer bir eserdir. Osmanlı kuruluşunun yadigârları açısından kıymetli bir şehir olan Bursa'nın dönemin insanları tarafından alımlanış şeklini açıkça gösteren bu eseri, Millî Edebiyat Dönemi'nin erken müjdecisi, farklı türdeki bir eseri olarak da kabul etmek mümkündür. *Bursa'ya Seyahat* kitabında mekâna bakış, tarihi yerlerle beraber detaylandırılır fakat kaplıca gibi halka açık dinlenme mahallerinde aynı üslupta devam etmez. O dönemde Bursa'da bulunan meşhur seyir yerleri, müellifin şiirle ile olan ilgisini açığa çıkarır. İbnü'l Celal Sezai'nin bu şehre dair izlenimleri, kendisinden önce yazılan bazı seyahatnamelerle ortak özellikler gösterdiği gibi dönemin düşünce dünyasının dinamiklerini anlama açısından bir fırsat doğurmaktadır.

1.0 Bursa'ya Seyahat

Bursa'ya Seyahat, İbnü'l Celal Sezai'nin bu şehirdeki gezisine dair tuttuğu notlardan oluşan bir risaledir. Bursa'ya dair yazılan bu eserin sebep-i telifi müellifi tarafından bizzat açıklanır:

“Şimdiye kadar hiç İstanbul'dan çıkmamış bulunduğumdan bu Bursa'ya azimeti zihnimde ol kadar 'âzâm ettim ki tasavvurun hâricindedir. Zaten bu seyâhate verilen ehemmiyet değil midir ki beni bu satırları karalatmağa mecbur etti.

Azimetimize sebep-i aslî memuran-i vilayet-i müşârün-ileyhde bulunan ve yakın akrabamızdan olan bir zât tarafından vâki olan davettir.” (1890: 7)

Genç bir delikanlı İbnü'l Celal Sezai, hayatında ilk defa İstanbul dışında, Bursa'da, bir haftalık ikameti süresince ziyaret ettiği mekânlarla bu şehrin Osmanlıdaki yerine işaret eden dikkati, dönemin tarih bilincini göstermesi açısından önemlidir.

Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında oldukça pahalı bir şehir olan İstanbul'da gezmek, ulaşımın sınırlı olması dolayısıyla zorunlu ikameti gerektirir. *Bursa'ya Seyahat*'in yazarı ise bu imkâna sahip olmadığını aşağıdaki alıntıda göstermektedir:

“Bizim için Bursa'ya gitmek Boğaziçine gitmekten daha kolay idi. Mesela Boğaziçi'nde Mesar Burnu'na gidüb akşama avdet etmek o yeri en letâfetli zamanında terk etmek demek olacağından otelde veyahut başka bir yerde kalmak ise bizim için kabil olmayacağından tabî o yerden hakkıyla istifâde edemeyerek avdete mecbur oluyorduk.” (1890:6)

İbnü'l Celal Sezai, Bursa'daki akrabalarının davet etmesi üzerine İstanbul'u değil, başka bir şehri gezebilme imkânına sahip olur. 1890'lı yıllarda Bursa, bugün de olduğu gibi İstanbul'a yakın olmasından dolayı bu şehrin ilçelerinden birisi gibidir. Bu yüzden Celal Sezai'nin Bursa'ya gitmeyi önemsemesi çevresi tarafından alayla karşılanır:

“Arkadaşlarımın ikisi de vilâyet-i celilenin ekserini görmüş zevatiden olmaları hasebiyle Bursa azimeti kendilerine Kâğıthane'ye gitmek kadar ehemmiyetsiz görüldüğü için adeta beni istihfâf ve istihzâ ediyorlardı.” (1890: 8)

Edebiyat ve tarihe meraklı olduğu kadar eğlenmeyi de önemseyen bu zatın her gördüğü mekânı detayla kayıt etme insiyakı Osmanlı'nın o döneminde genç bir delikanlının hayatı anlamlandırması hususunda bugünün okuruna bir pencere açmaktadır. Osmanlı'nın imkânı kısıtlı fakat başkentinde yaşayan Celal Sezai, sahip olduğu birikimi Bursa'da gezdiği mekânlarla açıkça gösterir. Bunun yanı sıra Bursa'nın meşhur kaplıcaları, mesire yerleri, doğal güzellikleri ve şehrin yerli halkının günlük yaşantısı genç bir erkeğin gözlemleriyle kayıt altına alınır. İbnü'l Celal Sezai, bu eserini henüz on sekiz yaşındayken yazar. Bu bilgiye ise eserinin son sayfasında belirttiği "Tarih-i hayatım olan on yedi on sekiz sene içinde sabahın rûhâniyetinden en ziyade neşvedâr olduğum bir sabah-ı latif varsa o da bu sabaktır." ifadesi yoluyla ulaşılmaktadır. Müellif, 1890'dan üç yıl önce yaptığı seyahatine dair tuttuğu notlarını bir dostunun ısrarı üzerine neşretmeye karar verdiğini esere eklenen küçük ön sözde ifade eder (1890:4).

Bursa'ya Seyahat, 9 Nisan 1887, bir pazar günü "havada bir letâfet-i tabiiye ve bahâr-ı kemâliyle arz-ı dildâr" eden bir günde başlar. Müellifin yaşamında gördüğü ikinci şehir olan Bursa'daki birçok mekân (özellikle iyi durumda olanlar) İstanbul ile mukayese edilir. Böylelikle İstanbul'a göre Bursa'nın iyi yönleri öne çıkar. Dolayısıyla bahar mevsiminin öncelikle Osmanlı'nın başkentinde yaşanış şekli metne dâhil olur ve daha sonra Bursa'ya geçilir. Celal Sezai'nin İstanbul'dan Bursa'ya giderken henüz vapurda not almaya başladığı bu gezinin izlenimleri 16 Nisan 1887'de İstanbul'a dönerken bindiği vapurda biter.

Bursa'ya Seyahat'te yer alan bilgiler, özel bir başlıklandırmaya ihtiyaç duyulmaksızın tek parça hâlinde kronolojik olarak yazılmıştır. Eserdeki ilk bilgiler yolculuk yapılan vapurun iç düzenine dairdir:

"Gedikler vapuru Şirket-i Hayriye vapurlarının hemen bir buçuğu kadar var ise de kamaraları ve salonu pek dardı. Güvertede kamara yolcularına mahsûs ufak bir gezinti mahali vardır ki o yerde kapüdanın kumanda ettiği yerdir. Fakat dar olduğundan yolcuların gezinmesine müsait değildir. Kıç üstü dahi mevki yolcularına

tahsis olunmamışsa da kanepelerle doldurulduğundan burası dahi gezilecek genişlikte değildir." (1890: 7).

Bursa Mudanya'ya, Kadıköy iskelesinden binerek giden İbnü'l Celal Sezai, o dönemde bu seyahati beş buçuk saatte tamamlar. Bugün aynı mesafe feribotla iki saatte, deniz otobüsüyle çok daha az bir sürede tamamlanabilmektedir. Bursa iskelesine iner inmez bir kuruş geçiş parası "resm-i mürur" öderler. Sahilde bekleyen landolardan birisini kiralayarak gideceği adrese ulaşmak üzere yola çıktıklarında bugün olduğu gibi yeşildir. Bursa'ya arabayla gidilirken yolda rastlanılan Müslüman ve Hıristiyan köylerine temas edilir. Mutluluk içerisinde yazılan cümlelerde aksayan hiçbir şey göze çarpmaz:

"Esnâ-yı rahde bazı metin taş köprülerden dahi mürur olunuyordu. Yolda birkaç hristiyan çocukları râyiha-latif iki üç demet yabancı, daha doğrusu hudâyî nâbit çiçeklerden attılar ki arkadaşlarımla beraber bunları Bursa'ya gidinceye kadar koklamakla kuruttuk. Bizi hediye takdimiyle hüsn-i istikbâl eden biçâre çocuklara mürüvveten ne verilmek icâb ederse i'tâda kusur olunmadı.

Yolda Misebolu nâmında bir hristiyan köyüyle Bademlik nâmında bir İslam köyüne tesâdüf ettik. Bursa şehrine bir saat mesafede bulunan Rumeli muhâceretin Fethiye nâmındaki köyleri eşcar-ı kebere ortasında yeşillikler içinde vâki olmayla câme-i sebz-i latife bürünmüş bir pîr-i salhurde gibi latif ve halâvetli görünmekte idi. Esnâ-yı rahde üç adet derbende müsâdif olduk. Hele derbendin biri cevânib-i erbaası zümürüdden çaylarla muhât bir tepe fevkinde bulunduğundan her halde nazar-ı ârâ idi. Bunlardan başka birkaç köye ve mandıralara dahi tesâdüf olundu. Esnâ-yı rahde hiss olunan zevk ve meserret gayr-i kâbil-i tasavvur ve beyândır." (1890: 13)

İbnü'l Celal Sezai'nin Bursa'da ziyaret ettiği her mekân, o dönemde on sekiz yaşında olan bir insanın gözlemleri hakkında ipucu verir. Genç ziyaretçi, Bursa'nın kaplıcalarını, türbelerini, camilerini ve yeme içme yerlerini gezer. Henüz çok genç olmasından dolayı kaplıcaları misafir olduğu ailenin ısrarıyla gitmesinden dolayı sevmediği; türbe ve diğer tarihî yerleri ise kendi arzusuyla gezdiği notlarındaki üsluptan anlaşılır. Müellif, Bursa'da dolaşırken eski valilerin imar faaliyetlerine de temas eder. Bu tespitler, onun Bursa'ya gelmeden önce burasına dair bilgisinin olduğunu gösterir:

"İntizâm ve mükemmeliyetçe İstanbul sokaklarının ekserinde 'ariz ve müferreh olan Büyük Cadde'den geçmekteyiz. Oldukça ariz olan iş bu cadde übbehetlü devletlü Ahmed Vefik Paşa Hazrelerinin a'vân-ı memuriyetlerinde ahâli bî-mecbur şükrân eyleyen âsar-ı celilelerindendir. Hâne ve dükkânların birbirine mühazî bulunması dahi caddeye ayrıca bir meziyet veriyor.

Mezkûr Büyük Cadde üzerinde localarından hotel olduğu anlaşılan iki üç bina görülmüştür ki manzara-yı hâriciyeleri bu hotellerin dâhilinde muntazam olduklarına delâlet eder. Yerli ahâlinin ekseri elbise-i milliyelerini labisdirler. Lisânları dahi kıyafetleri gibi zeybekleri andırmaktadır." (1890:15)

Alıntıda görüldüğü üzere İbnü'l Celal, Ahmet Vefik Paşa'dan, devrinde yaptığı hizmetlerden dönemin gazetelerinde sıkça adı geçmesinden dolayı haberdardır. Ahmet Vefik Paşa'nın ölümü yine bu eserin basıldığı yıla denk gelir fakat müellif bu durumu eserinde işlemez (Akün, 1989: 149). Şehrin 1890'lı yıllardaki sakinleri hem giyim hem de lisanları açısından zeybekleri andırırlar.

İbnü'l Celal'in eserini tek parça şeklinde, özel bir başlıklandırmaya ihtiyaç duymaksızın, gezisinin kronolojisine bağlı bir şekilde yazdığı belirtilmişti. Eserin yazıldığı orijinal hâliyle incelemenin okur açısından doğuracağı zorluklar dikkate alınarak ortak özellikler gösteren mekânlar araştırmacı tarafından ortak bir başlık altında incelenmiştir.

1.1. Türbeler ve Camiler

İbnü'l Celal Sezai, yirmi birinci yüzyıldaki yaşıtı olan gençlerle birlikte düşünüldüğünde, Osmanlı zamanında bir gencin gördüklerini oldukça ciddiye aldığı ve gezdiği her mekânı merakları doğrultusunda kaydettiği görülür. Zira gezdiği tarihî mekânlarda bulunan şiirleri not eder.

Bursa'da ilk gidilen türbe, misafir kaldığı eve en yakın olan Aziz Mahmut Hüdayî'nin şeyhi Pir Mehmet Muhittin Üftâde'ye aittir. Bu türbeden tek izlenim buraya asılı levhada bulunan beş beyitlik şiirdir:

“Sûret-i manzume
Bağ-ı aşkın andelîbi Hazret-i Üftâde'dir
Dertli âşıklar tabîbi Hazret-i Üftâde'dir
Vâsıl-ı kâmil odur tevhîd-i zâta şüphesiz
Dost ilinin rehnümâsı Hazret-i Üftâde'dir
Eyleyen rûhundan istimdâd erişir matlûba
Halleden her müşkilâtı Hazret-i Üftâde'dir
Mürşid-i âli dilersen dâmen-i pâkini tut
Gösteren râh-ı Hüdâyı Hazret-i Üftâde'dir
Sıdk ile kul ol Hüdâyî eşîğinde dâimâ,
Bil hakikat kutb-ül-aktâb Hazret-i Üftâde'dir.” (1890: 16)

Mehmet Muhittin Üftâde'den sonra Osmaniye meydanında bulunan Sultan Osman Gazi'nin türbesine gidilir. Bu türbeyi gördüğünde duygulanan İbnü'l Celal, yine burada Sultan Abdülaziz'in türbeyi tamir ettirdiğine dair bilginin bulunduğu levhayı kaydeder:

“Bu nişânı Hazret-i Osman Gâzî nâmına
Necl-i Hân (Abdülaziz) icâd u te'sîs eyledi
Vaz' u ta'lîk eyleyip kendi eliyle kabrine
Şân-ı rûh-ı ceddini î'lâ ve takdîs eyledi” (1890:19)

Genç ziyaretçi, yine aynı meydanda bulunan Sultan Orhan Gazi'nin türbesini ziyaret eder. Her iki mekânı gördükten sonra türbenin şehir içerisindeki konumunu da yorumlar. Ahmet Vefik Paşa'nın zamanında Bursa'ya dair yaptığı olumlu hizmetleri (1878-1882) zikreden müellif, ziyaret ettiği türbelerin etrafındaki düzenlemeleri yeterli bulmaz. Celal Sezai'nin Ahmet Vefik Paşa'dan sonra şehrin eski bakımsızlığına terk edildiğini hissettiren cümleleri devrin insanının mekân izleniminin sadece hayranlık mertebesinde kalmadığını gösterir:

“Cennetmekân Sultân Osman ve Orhan Hânların türbe-i şerifelerinin bulunduğu mevki epeyce mürtefidir. Mahal-i mezkûr übbehetlü devletlü Ahmed Vefik Paşa hazretlerini zaman-ı vilâyetlerinde meydânlığın o vâye-i nâzır olan ciheti uçurum olmak cihetle o tarafa demir parmaklık çevrilmiş ve meydânlığın ortasına bir saat kulesi (Kulle)

inşa ve ötesi berisi çiçeklerle tanzim olunarak bir bahçe haline vaz' olunmuş ise de zâhir o zamandan beri emr-i intizâm terk olunmuş olmalı ki mahal-i mezkûr bahçelikten çıkmış evvelki intizâm gayb olmuşdur. Mâmafih saat kulesi mahal-i mezkûri şimdiki halde yine müzeyyen göstermekdedir. Mezkur saatin darbesi pek uzak bir yerde bulunan insanın bile semâhında tanîn-i endâz olurmuş. Bu tepede kadınlar için dahi parmaklıklı ayrıca bir yer tefrik olunmuşdur. Bir de havuz mevcut ise de içinde havuz olduğuna delâlet eden su görülemedi." (1890:20).

İbnü'l Celal Sezai, Bursa'yı yüksek bir mevkiden seyrederken şehrin güzelliğinden etkilenmekle beraber burasının kan dökülerek alındığını unutmaz. Osmanlının metanetinin, harpteki ustalığının ve zekâsının delilinin bu türbelerde yattığını düşünür. II. Murat'ın türbesinin bulunduğu Muradiye Külliyesi'nde bulunan muharebe zırhları, seccade, sultan tacı ve hilye-yi saadet ilgisini çeker. Çelebi Sultan Han'ın, Yıldırım Beyazıt'ın damadı Emir Muhammet Şemsettin'in türbesini ziyaret eder. Türbenin üzerindeki levhada yazılı olanlar esere yazılmak üzere not alınır:

"Ey âlem-i vilâyete sultân olan Emir
V'ey mülk-i Rûm'a rahmet olan Emir" (1890: 23)

Bursa'nın meşhurlarından Karagöz'ün olduğu rivayet edilen kabri de ziyaret edilir. Kemterî Raşit Ali Efendi'nin tasavvuf içerikli şiiri *Bursa'ya Seyahat*'in yazıldığı zamanda bahsi edilen mekândadır. Bugün bu şiirin yazıldığı taş, kırılmış bir şekilde Bursa müzesine nakledilmiştir:

"Nakş-i sun'un remz eder hüsnünde rü'yet perdesi
Hâce-i hükm-i ezeldendir hakikat perdesi
Sîreti sûrette mümkündür temâşa eylemek
Hâil olmaz ayn-i irfâna basiret perdesi
Her neye imân ile baksan olur iş âşikar
Kılmış istilâ cihâna hâb-i gaflet perdesi
Bu hâyal-i âlemi gözden geçirmektir hüner
Nice kâra gözleri mahv etti sûret perdesi
Şem-i aşkla yandırıp tasvir-i cismindir geçen
Dem-i âmed-şüd etmekte azîmet perdesi
Dergeh-i âl-i abâda müstakim ol (Kemterî)
Gösterir vahdeti ilk kalktıkça kesret perdesi." (1890: 31)

İbnü'l Celal Sezai, son olarak 19. yüzyılda Bursa'nın meşhur gezinti yerlerinden Ulu Cami'yi de ziyaret eder. Bu mekânın o yıllarda Türkçe olarak isimlendirildiğinin belirtilmesi önemli bir detaydır:

"Bu câmi-i şerîfe Türkçe olmak üzere Ulu Câmî dahi deniliyor. Câmî-i şerif-i mezkûr hakikaten hem müferrih hem cesimdir. Kubbenin ortası açık camekân olduğundan derûnu ziyâde aydınlıktır. Dîvarlarını hattatın meşveret-i Osmaniye cesim ve nâdide levâih tezyîn etmiştir.

Kubbenin açık yerini tâ altında olmak üzere şadırvan hizmetini görmekte olan etrafı parmaklıklı bir de havuz mevcuttur. Havuzun üstündeki fevwarenin şarılıtsı sâmiyeyi tehzîz etmektedir." (1890:25)

Görüldüğü üzere türbeler, o dönemde Bursa'ya dışarıdan görmek üzere gelenlerin birinci derecede gördükleri ve hürmet ettikleri ziyaret mekânlarıdır. İbnü'l

Celal Sezaî'nin Osmanlının geçmişine gösterdiği hürmet, dönemdeki tarih şuurunu göstermesi açısından önemlidir.

1.2 Kaplıcalar

Eserde ilk bahsi edilen kaplıca, bugün Çekirge Kaplıcası olarak anılan o dönemdeki adı Eski Kaplıcalar'dır. Osmanlının Bizans kaplıcalarından inşa ettiği bu mekândaki havuzlara aslanların ağzından sıcak su akar (Karakaya, 2001:352). İbnü'l Celal, bu mekânı fiziksel özellikleri ve suyunun kıymeti açısından detaylı bir şekilde kaydetmiştir:

“Kaplıcanın üzerinde bizim hamam kubbelerinden biraz daha yüksekçe bir kubbe vardır o kubbenin müstenidi olmak üzere etrafına sekiz on adet kadar ayrı mermer sütunlar vaz' olunmuştur ki bu sütunlar mezkûr kubbenin altındaki cesim havuzun etrafında bulunmaktadır.

Mezkûr havuzun yanında ve duvar kenarında diğer bir ufak havuz daha mevcûddur ki su en evvel arslan ağzından bu ufak havuza gelir, küçük havuzda kalan suyu büyük havuza nakl eder. Havuzların derinliği omuzu örtmezse de göğüse kadar gelir.

Yan taraflarda muslukları daima akar kurnalar dahi var ise de bâhuhus arslan ağzı var iken kurnalara pek nazar-ı iltifât atf olunamaz. Bu kaplıcanın suyu çeliktir. Diğer kaplıcaları görenler bunu beğenmeyüb Kükürtlü kaplıcasını buna tercih ediyorlar.” (1890: 18)

Ziyaret edilen diğer bir kaplıca Yeni (Kükürtlü) Kaplıca ve yine Çekirge'de bulunan başka bir kükürtlü kaplıcadır. Yanında ikamet ettiği ailenin de ısrarlarıyla birçok kaplıcayı gören İbnü'l Celal Sezaî, burasını diğer gördüklerine nispeten daha küçük ve kirli bulur:

“Kaplıcanın avlusu hem soğukluk makamına kâim, hem de mahsusan soyunmak ve giyinmek için yapılmış ufak idi. Sekiz adet locayı hâvîdir. Nezâfet ü tahâret nokta-i mühimmesine hiç ihâle-i nazar olunmadığından olmalı ki derûnundaki murdârlığı gören her ehl-i tabiat bu hamama girmeksizine avdete mecbur oluyor. Biz de yıkanmaksızın avdet eyledik fakat elbisemizle derûne girdik. Soyunmadığımızı isabet eylediğimizi anladık. Hânedan kaplıca niyetiyle çıktığımız için yeni kaplıcaya gitmeye mecbur olduk ve ba'de'l- istihmâm oradan da hâneye avdet eyledik.” (1890:38)

Kaplıcalardaki mimarî unsurlar doğrultusunda değerlendirme yapmayı tercih eden müellifin topluca yıkanma hadisesini yadırgadığı dikkat çeker. Müellifin kendisini olumlu yönde etkileyen mekânlarda şiiri hatırlaması dikkat çekerken kaplıcalarda bu yönünün yok olduğu görülür. Bu dönemde kaplıcaya giderken yolda gördüğü insan kalabalığı Bursa için tipik bir görüntüdür.

1.3 Ziyaret Edilen Diğer Yerler

İbnü'l Celal Sezaî, Bursa'da bulunduğu sürede Bursa'nın öne çıkan mekânları türbe ve kaplıcalarının dışında farklı mekânları da ziyaret eder. İstanbul'a nispeten ucuz olan landoları kiralarak dolaştığı çeşitli yerlerde Ahmet Vefik Paşa'nın adını sıkça yâd eder:

“Çarşının üstü evvelce kârgir ise de hareket-i arzla münhedim olmuş bulunduğundan ubbehettü devletlü Ahmed Vefik Pâşâ Hazretlerinin zaman-ı vilâyetlerinde ahşâb olmak üzere yeni başdan inşa olunmuşdur.” (1890:24)

Bursa'nın Osmanlı zamanında yeme içmeye dair ünü, bugün de olduğu gibi yine kebab üzerindenir. Fakat İbnü'l Celal, yediği kebabı beğenmez:

“Mâlûmdur ki Bursa kebabçıları meşhûrdur. Çarşu derûnunda birkaç dükkân görüldü. Arkadaşlarım Bursa kebabını yemeksizin avdet etmeyeceklerinden bahs eylemeleri üzerine ve karnımızda zaten aç olmak cihetiyle kebabçılardan birinin dükkânına girildi fakat kebablarında şöret-i şâyiaları ile mütenasib olacak bir lezzet ve nefâset olmadıktan mâadâ nezâfeti de yok idi. Bu gibi şöretler ekser ya kâzib olur. Malûm ya Eyüp'ün kaymağını meth ederler oraya gidilince kaymak yemek âdet-i dirînedendir derler.” (1890:24)

Genç İbnü'l Celal, Bursa'nın meşhur gezi yerlerinden Setbaşı'nı ziyaret eder. Ağaçlarla çevrili güzel bir manzaraya sahip bu bölgede kahveler bulunur. Müellifin gezi arkadaşları burada tavla oynarlar. Fakat müellif oyun yerine etrafı izlemeyi ve not almayı tercih eder: “Hiddetimden yanlarından kalktım diğer bir mahale oturdum. Onlar tavla ile meşgul oldukları kadar ben de etrafı temâşâ ettim. Cidden tenezzüh eyledim.” (1890: 30)

Bu dönemde Bursa'da ziyaret edilen kahvelerden bir diğeri Yıldız Kahvesidir. Manzara seyretmeyi seven Celal Sezai, manzaradaki güzelliği Allah'a şükretmenin vesilesi olarak görür:

“Eşcâr-ı sâyedârâtda oturmaktayız. Nazarımız yine o latif ovayı okşamaktadır. Mevkı-ı mezkûr bir şairin hissini tahrik edecek letâfeti hâizdir. Bedâyî'-i kudretin hangi bir şeyi vardır ki hakla ihâle-i nazar olunduk da insanı dü-çar veleh ü hayret etmesün. Şevk-i efvâ-ı hannan olan bu çay-ı dilküşâ cemâl-i canân gibi kudret-i ilahi müvazzahan anlatıyor. Hâlbuki akl-ı insan o kudret-i celileyi ihâtaya bile muktedir olamıyor. Elhâsıl Hazret-i Hallâk kainatın eşref'ül-mahlûkât olan beşere bu gibi inâyât-ı sübhâniyesi her insan için mûcib-i şükrandır.”(1890:33)

İbnü'l Celal Sezai'nin sadece gördüğü tabiat manzaraları değil, fecr vakti işittiği bülbül sesi de duygularını harekete geçirir. Bülbülün şakıması, müellife Recaizâde Mahmut Ekrem'in Zemzeme I'den ezbere bildiği bübül redifli gazelini anımsatır ve kendi nitelemesiyle bu manzumeye “nazire-i nacizâne” birkaç beyit yazar. İbnü'l Celal Sezai'nin edebiyata olan kabiliyetini okurun değerlendirmesi açısından Recaî-zade Mahmut Ekrem'in bahsi edilen şiirinden ilk altı beyit buraya alındıktan sonra müellifin yazdığı nazireden aynı sayıda beyit alıntılanmıştır:

“Garîbser işiten dâsitânın ey bülbül!
Garîbtir o kadar hâl ü şânın ey bülbül!
Sefâ-yı tab' ile bir âşık-ı tabiâtsın
Ki tâze tâze çemendir mekânın ey bülbül!
Çemende hande-i gül mü eden seni nâlân
Niçindir öyle dem-â-dem figânın ey bülbül?
Seninle hem-dem olursa be-câ değil mi ki dil
Esiridir yine bir dil-sitânın ey bülbül?
Ne dilsitân ki anın râhına fedâdır hep
Bahâr-ı hüsn ü bahâsı zamânın ey bülbül!

Beni bitirdi bu sevdâ o za'f ile ya senin
Nasıl tahammül eder aşka cânın ey bülbül?"
(Parlatır,2012:121)

"Nazîre-i nâcizem
Nedir bu ah-ı tesir beyânın ey bülbül
Senin de var mı ki derd-i nihânın ey bülbül
Sesin derûnuma âteş bıraktı gülşende
Gönül figânına benzer figânın ey bülbül
Hırâmı goncanın etdi seni yine nâlân
Garib âşıkısın sen Hüdâ'nın ey bülbül
Niçün figân ediyorsun figânı terk et
Sefâsını sürelim gel cihânın ey bülbül
Sürûr içinde gören var mıdır seni acaba
Figân ile gûzar eyler zamânın ey bülbül
Sabah olunca 'ibâdı ibâdete davet
Eder kemâl-i sürurla ezânın ey bülbül" (1890:36)

Recaizade Mahmut Ekrem'in gazeline nazire yazacak kadar edebiyattan anlayan Celal Sezai'nin tabiat karşısındaki hayranlığını şiirle ifade etmesi estetik düzeyde güzel kavramına bağlılığını gösterir. Şiirde kullanılan bülbül ve gül arasındaki ilginin yine klasik edebiyattaki mazmun anlayışı çerçevesinde kurulduğu dikkat çeker. Müellifin eserinde kendisine ait tek şiir çalışması olan naziredeki tecrübesi dikkate alınarak zevk olarak klasik şiir anlayışına bağlı olduğu ileri sürülebilir. Bu şiirden hareketle Osmanlı döneminde ekonomik yönden kısıtlı koşullarda yaşayanların sanata olan ilgisini oluşturacak bir okuma imkânı içinde olduğunu belirtmek mümkündür. Bu şiir çalışması Recaizade Mahmut Ekrem'in gençler üzerindeki tesirini göstermesi açısından ayrıca dikkat çeker.

Sonuç

1887'de, ekonomik durumu zayıf olması sebebiyle İbnü'l Celal Sezai İstanbul'u değil, akrabalarının desteğiyle Bursa'yı gezebilir. Müellifin bu seyahatine dair yazdığı risale, döneminin sıradan bir bireyindeki birikimi göstermesi açısından önemlidir. Henüz on yedi yaşında olan müellifin mekâna dikkati, tarihe olan düşkünlüğü ve edebiyatı kendi çapında takip eden birisi olabilmesi Osmanlı sivil halkının bilgi seviyesine dair değerlendirme yapma imkânı vermektedir.

*Bursa'ya Seyahat'*ten hareketle, 19. asır Osmanlı sivil yaşantısında eşya ve insana bakışın din ve tarih eksenli olduğu görülmektedir. Şu haliyle geleneksel düşünmenin bu dönemde sıradan bir bireyin tüm faaliyetlerini idare ettiği, doğru ve yanlış değerlerini bu merkezi esas alarak oluşturduğu ileri sürülebilir. Yine bu eserden hareketle şiir zevki olarak geleneksel Türk edebiyatının sivil halk tarafından takdir edildiğini ve izlendiğini belirtmek mümkündür.

Metnin dilinin devrine göre oldukça sade olması, Yeni Lisan makalelerinde iddia edilen hususların hâlihazırda halk tarafından yazı dilinde kullanıldığını örneklemektedir. Yaşının gençliğinden dolayı tecrübesi zayıf olmasına rağmen İbnü'l Celal Sezai, ziyaret ettiği mekânlarda aksayan yönleri görebilmiş ve bunu eleştirmekten

kaçınmamıştır. Bu durum, Osmanlıda tenkitin olduğunu ve bunu yayınlamaktan imtina edilmediğini göstermektedir.

Anadolu'nun mekân olarak özellikle Balkan Harbi sonrası dikkat çekmeye başladığı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında edebiyatın ana mekânına dönüştüğünü ileri sürmek mümkünse de bu durumun daha ziyade Batı Anadolu ve İç Anadolu'yu kapsadığını, diğer bölgelerin ise bu ilgiden mahrum kaldığını belirtmek mümkündür. *Bursa'ya Seyahat*, kendisinden sonra Anadolu'ya dair yazılacak eserlerden bu yönüyle ayrı olmasa bile Anadolu'ya realist bakan erken dönemde yazılmış bir eser olması dolayısıyla önemlidir.

Kaynakça

- Ahmet Mithat Efendi. (2017). *Sayyadane Bir Cevelan*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Akün, Ö.F. (1989). Ahmet Vefik Paşa. *İslam Ansiklopedisi*, C.2. s.143-157.
- Asiltürk, B. (2009). Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler. *Turkish Studies*, 4(1), s.911-995.
- Dankof, R.; Kahraman, S. A. ve Dağlı, Y. (2003). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. İstanbul 1. Kitap, 1. C. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Demirel, F. (2004). Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, (4), s. 89-104.
- Direktor Âli Bey. (2018). Diyarbakır. *Türk Dili Gezi Özel Sayısı*, s. 533-536.
- Gökyay, O. Ş. (2018). Türkçede Gezi Kitapları. *Türk Dili Gezi Özel Sayısı*, s. 457-468.
- İbnü'l Celal Sezai (1306/1890). *Bursa'ya Seyahat*. Seyfettin Özge Kitaplığı Katalog no:37995.
- Kahraman, A. (2020). Direktor Âli Bey. *İslam Ansiklopedisi*, EK 1, s. 77-78.
- Keçecizade İzzet Molla (2018). Keşan. *Türk Dili Gezi Özel Sayısı*, s. 510-519.
- Öcalan, H.B. (2004). Seyahatnamelerde Bursa Mevlevihanesi. *Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 5, Sayı 7, s.35-48.
- Karakaya, E. (2001). Kaplıca. *İslam Ansiklopedisi*, C.24. s.351-353.
- Parlatır, İ. (2012). *Recaî-zade Mahmud Ekrem*. Ankara: Akçağ Basım Yayım.